

913(С2) /
И-90

В СЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

X
**ІСТОРИЧНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК**

**видає Комісія для складання Історично-
Географічного Словника України**

ТОМ ЧЕТВЕРТИЙ

**За редакцією директора Комісії
проф. Олександра ГРУШЕВСЬКОГО**

У КИЄВІ—1931

28327

K

913(с2)

И-90

63.3(4/8)

И 90

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

ІСТОРИЧНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ
X ЗБІРНИК

видає Комісія для складання Історично-Географічного
Словника України

ТОМ ЧЕТВЕРТИЙ

За редакцією директора Комісії
проф. Олександра ГРУШЕВСЬКОГО

28327

01500

Російський Наз культурного
и природного насліддя
библиотека

У КИЄВІ

З друкарні Всеукраїнської Академії Наук
1931

180

791

Бібліографічний опис цього видання вмі-
щено в „Літопису Українського Друку“, „Карт-
ковому Репертуарі“ та інших покажчиках
Української Книжкової Палати

Дозволяється випустити в світ.
Неодмінний Секретар Академії Наук,
акад. О. Корчак-Чепурківський.

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
ИСКУССТВ А. Н. СССР

2216

списана +

ВІСНИК НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК
В КИЇВІ

Київський Міськліт № 232. 1931.
З друкарні Всеукраїнської Академії Наук. Київ, Печерське (Цитаделя, 9).
Зам. № 1687.—1000 прим. 14 др. арк.

ДО ІСТОРІЇ СТОРОЖІ В ЗАМКАХ XVI В.

Між тими справами та питаннями, що турбували міщанство В. Князівства Литовського, особливо в пограничних замках, важливе місце належить питанням оборони. Забезпечити замок скільки можна ліпше, зробити з нього міцне укріплення, що його не могли б зломити ворожі напади татарські, міцне укріплення, що могло вистояти і захистити всіх, хто шукав собі в ньому захисту, це було на ті часи дуже важливе завдання. Через те якраз і звертали стільки уваги міщани на питання оборони замків.

З питаннями про загальну оборону замка, його природні умови захисту, його артилерію, залогу, зв'язані теж питання і про сторожу замкову. Міщанство ясно могло зазначити слабкі місця в організації сторожі, бо постійно це все бачило і могло роздумувати, як це все поліпшити, привести до ліпшого стану. Через те й ревізорам, коли переводили вони ревізії замків, міщанство давало вказівки про стан сторожі, про недогляди в цій справі, про можливість поліпшення.

Склад цієї сторожі неоднаковий, він відмінюється в різних замках. Луцький замок і місто мають таку сторожу. „Воротна“ сторожа коло брами замкової. Дають її, людей, господарські піддані села Радомисля. Це давня практика, з-стародавна вони повинні присилати на тиждень по 2 чоловіка і їх утримувати. Коли ця сторожа змінюється, вона повинна давати городничому кожний з них „по грошу а по куричу“. Цю дачу городничому було збільшено, сьомий вже рік, після опису Потія в Луцькому князь-староста став вимагати вже шість чоловіка на тиждень, а городничий від кожного ту ж саму дачу, що збільшує взагалі дачу сторожів на користь городничого. Крім того, староста став примушувати до іншого обов'язку. Звичайно, ті сторожі вночі лежать з бронями коло брами, а вдень в замку послугують старості та підстаростому. Новина старости, на яку подано скаргу, в тому полягала, що староста примушував їх вночі кликати на замок, чого вони раніш не виконували.

Кликуни в замку. Їх повинен наймати староста, на рік чотири сторожі, вони повинні вночі кликати на замок і на пригородку, а в день стерегти брами пригородкової. Щоб наймати оцих сторожів, дають з сторожовщини з Мельниці маєтку Семашка 3 копи, а решту пенязей на кожухи або на сермяги вибирають натурою: давали їм з дворів господарських жита та соли.

Нарешті, сторожа на місті вночі,—тим завідують сами міщани. Така Луцька практика сторожі.

В Житомирі розрізняли такі функції сторожі. „Воротна“ сторожа повинна стерегти браму замкову, сторожу цю дає староста. Кликунів, як казали земляни, з давніх часів, присилали кожний землянин по неділях по одному сторожу. Нарешті, міщани та інші, що живуть в острогу та за острогом, наймають сторожу коло острогової брами. Коли земляни скаржились господареві на своє важке становище, господар своєю грамотою увільнив землян від кликовщини, перекладаючи на старосту повинність мати сторожу на замку, оплачуючи з корчемних пенязей.

У Києві такі місця та групи сторожі. „Воротна“ замкова у замкових Ротмістрових ворот з драбів, „установичне по 10 чоловіков“, стерегли вдень стоячи „у броні“, вночі ходячи і кличучи по блянках. Друга „воротна“ у замкових Воеводиних з найманих сторожів: міщани наймали 2 сторожів, давали їм на рік 6 коп. грошей. „Острогова“ коло острогових воріт з найманих сторожів, наймали міщани з прибутків мійських. „На валу отъ поля у воротъ Золотыхъ“ сторожа, держали її міщани, але потім міщани стали давати на це сторожовщини 15 к. грошей воеводі.

У Вінниці такі місця сторожі та групи. Замкова „воротна“, вдень стережуть у брами, вночі кличуть, ходячи по вежах та блянках; наймають їх, чотирьох, люди землянські, дають з дому на рік по 3 гроші пол., від удови чи козака неосілого по 1¹/₂ грош. пол. Острогова „воротна“ в двох місцях. „У воротъ остроговыхъ нагорныхъ, што отъ Браславля“ це одна сторожа, друга „въ надольныхъ воротъ отъ мосту одинъ“; наймають їх міщани спільно з землянськими людьми, що живуть у місті, дають на рік з кожного дому „по 2 гроша полскихъ, по двойгу хлеба, по ковшику пшена а по 2 головажки соли“. Сторожа за містом „часу льтняго только для башни“ в двох місцях; держать її міщани, дають тим двом, що на дальшій місці по 4 копи грош.; тим, що на ближчій місці дають менше.

У Браславі такі групи сторожі. Замкова сторожа та кликуни, раніш наймали їх з сіл, потім став наймати староста з прибутків замкових. Сторожа „до воротъ остроговыхъ“, наймали земляни та міщани, давали їм по 80 грошей, складалися на це всі. За містом сторожа бувала на двох місцях, ближче до замку та далі, на місцях віддаленіших. Першу, ближчу до замку, держали міщани на чотирьох місцях, на кожній сторожі по 2 чоловіки, кожному давали на тиждень 12 грошей. Дальшу сторожу „держиваль староста по 6 чоловіков“.

В Острі маємо з одного боку сторожу замкову, наймав її староста, а саме 2 сторожів; давали на це гроші 9 коп. міщани остерські разом із Білощанами. Новий староста, П. Ратомський, побільшив цю суму сторожівщини і взяв аж 32 к. грошей. Острогову сторожу наймали бояри, давали на рік їй 4¹/₂ к. гр.

У Чорнобилію згадано сторожу острогову; наймали сторожа міщани всі, давали на це з кожного дому міщанського „по грошу польському, по решету жига, по пяти плитокъ соли, по ковшику крупъ“.

В наведених випадках сторожа в замку і в острогу мала характер постійний, але маємо в Мозирському замку випадок сторожі непостійної. Ставили її тут, до „воротъ паркановыхъ, если бы неприятеля у земли господарской слышати было“. Ставило цю сторожу місто і давали „по полтора гроша а по пенязю пишчого“, за те староста з свого боку наймав двох сторожів до паркан „для палення печей в ызбахъ и для рубання дровъ до кухни“.

Зводячи докупи ці відомості, можемо розрізнити такі місця сторожі. Коло замкової брами; коли брама зачинена вночі, сторожа була в самому замку, кликала на бланках та вежах. Далі сторожа міська коло брами острогової. Нарешті сторожа за замком та містом, що мала стерегти доходу ворогів, щоб остерігати свою людність від несподіваного нападу ворогів. В зв'язку з такими завданнями сторожа за містом могла мати характер непостійний. Її могли призначати на певний лише час потреби, коли людність бувала за містом, на роботі на полі, і доводилось особливо уважно стежити, щоб не сталося якогось нещастя від ворогів-татар. Оці завдання намічали і місця перебування сторожі, чи на шляхах, де можна побачити певні прикмети татарського наближення, чи поблизу місця праці, щоб бути поблизу на випадок якої неприємної несподіванки.

Коли спинитися на обов'язках сторожі, легко зауважити, що тут розрізняли обов'язки дуже старанно. Стерегти брами це обов'язок сторожі, стережуть вдень коло брами. Кликуни мають, звичайно, зовсім інший обов'язок, вони вночі ходять по замку та кличуть. Ці обов'язки розрізняють і протестують проти руйнування старого розподілу обов'язків. В Києві, як ми бачили, стерегли коло брами замкової Воеводиної наймані від міщан сторожі, коло брами замкової Ротмістрової драби — це сторожа коло брами. Житомирці підкреслюють, що їх кликуни повинні вночі кликати лише і не повинні вдень стерегти коло брами: це зовсім інший обов'язок. Луцькі люди зазначали, що сторожа коло брами замкової вже не повинна кликати на замку вночі, вони „перед тим не кликивали“, це вже порушення старого розподілу обов'язків сторожів та кликунів.

Ті, що кличуть вночі, звичайно вдень послугують старості та його помічникам. Житомирська практика така ж: сторожі вночі „лежать з бронями, а вдень в замку послугують старосте и подстаросте его“. Вінницькі наймані сторожі — послугують в замку вдень, а вночі по вежах і по бланках ходячи кличуть: отже і тут ми маємо звичайне сполучення кликання та послуг.

Таким чином переважала така практика. Окремі групи сторожі займали певні місця, які стерегли; ці групи сторожі були на утриманні певних верств місцевої людности. Чи здавна походив оцей розподіл груп сторожі та місць сторожі? Можна думати, що в давніші часи не було такого розподілу груп сторожі і призначення їм певних окремих місць; можна думати, що тоді була спільна сторожа, яка займала та стерегла різні місця, але не було призначення окремих місць сторожі окремим групам сторожі. Брама замкова, або кілька брам, де так було, також брама острогова, становили різні місця сторожі задля однієї тієї ж самої загальної сторожі, яка займала і стерегла всю цю

низку місць сторожі, чи займаючи їх певною чергою, чи поділяючись на окремі частини задля виконання цього обов'язку.

Подібне ж питання встає і про практику утримання, що кожен окрему групу сторожі утримує певна верства людности, землянські люди, замкові люди, міщанство. Можна думати, що й тут старіша практика спільного утримання всієї взагалі сторожі певного замку. Практика, що окремо утримували певні групи сторожі земляни, міщани, волость, господарські люди, заступила попередню практику, коли взагалі вся місцева людність спільно утримувала всю взагалі сторожу. Це спільний інтерес всієї людности мати добру охорону замка, до якого всі ратувалися, шукаючи собі безпечнішого місця на час ворожого нападу та нищення всієї околиці. Браславська практика утримання сторожі коло острогової брами об'єднувала тут землян і міщан, які склалися задля цього всі спільно. Мозирська практика утримання сторожі до замку об'єднувала місто та волости обидві, які разом наймали шість сторожів: тут ще відбилася старіша практика спільного вирішення та утримання в спільних інтересах оборони від ворогів, та практика, яку потім усунуло розходження інтересів різних груп людности. Пізніша адміністрація втручалася до цих відносин між людністю та сторожею, до справ утримання і приймала ці справи на себе.

Коли людність спільно вирішувала справи оборони, важливі однаково та для всіх верств людности, вона в спільнім обговоренні встановляла і самий характер обов'язків і інші подробиці. Тут встає питання про деталі сторожі, як стерегти, на який час приходити, по скільки чоловіка, коли змінитися. Виникає питання про сполучення самої сторожі з послугами старості та його помічникам. Могла ця практика виникнути лише тоді коли адміністрація замкова почала втручатися до тих справ охорони та утримання сторожів, які раніше вирішувала сама людність. Контроль адміністрації щодо виконання самого обов'язку сторожі та подробиць сторожі, де, наприклад, стерегти, на яких місцях стояти, поширюється, входить у ті деталі, які раніше відала сама людність, що ставила та утримувала сторожів. Тут вимога, щоб сторожі приходили до замкової адміністрації, підлягали уважнішому доглядові цієї адміністрації та давали звичайний в таких випадках „поклон“ адміністрації, займаючи свою чергу служби. Тут ми зустрічаємо звичайні форми поклону. Луцька практика зазначає, що сторожі, змінюючись, дають городничому кожний „по грошу а по куричу“. На цим же ґрунті збільшення втручання адміністрації в справу постачання сторожів виникла вимога від них і певних послуг, які мусіли оці сторожі робити замковій адміністрації протягом часу перебування в замку на сторожі.

Посилаючи чи наймаючи сторожів до замку на сторожу, людність спільно їм збирала певне утримання. Давніша форма цього натуральна, певні харчі, харчі, які давано самим сторожам на їх утримання під час самої сторожі. Браславська норма: дають з кожного дому на рік „по 2 гр. пол., по двойгу хлеба, по ковшику пшена а по 2 головажки соли“; Чорнобильська норма: дають з кожного дому міщанського „по грошу польському, по решету жита,

по пяти плитокъ соли, по ковшику крупъ“. Як бачимо, оці дві норми дачки на утримання складаються з тих же самих складових речей. Хліб чи жито, крупи, сіль—це основа цієї дачки натуральної, до того ще долучено, пізніш, до основної норми натуральної, грішми один чи два гроші польські. Потім грошова частина дачки переважає натуральну частину і натуральна дача відступає своє місце грошевій вже без додавання натурального датку. Цікаво тут зазначити утримання кликунам замковим Луцьким: давали сторожівщини з Мельниці, маєтку Семашків, 3 копи; далі грішми давали на кожухи або на сермяги; нарешті, натурою з дворів господарських жита та соли. Тут поруч із грошовими датками зберегла своє місце дачка натуральна—жита та соли; так само натуральна була дачка, можна думати, на кожухи, і потім, коли переведено цю дачку на гроші, ці гроші отримали і спеціальне призначення, на спеціальну мету. Далі ми бачимо перехід на грошову заміну колишньої натуральної дачки на утримання сторожів. Київським двом сторожам замковим, наймаючи їх, давали „на годъ 6 копъ грошей“, Остерським остроговим сторожам, наймаючи давали на рік $4\frac{1}{2}$ коп. гр. на одного. Як бачимо норма датку на утримання сторожів була неоднакова, вона змінювалась по різних замках, доходючи місцями до вищої суми в порівнянні з іншими. У Браєславі наймали сторожів „земяне и мещане, складаючися вси, а даивали имъ по 80 грошей“, виходило б, що тут давали сторожам менше. В інших розрахунках бачимо норму тижневу: „держивали мещане сторожовъ по два чело-вѣки... давали кажъдому с них на тыдень по 2 грошей“. Отже поруч із річною нормою була й норма тижнева. У деяких випадках наведено не норму датку сторожам, а норму розкладки з людности. Так для Вінниці наведено якраз таку норму розкладки: сторожам замковим дають, наймаючи, люди землянські „з дому на годъ по 3 гроши польскихъ, а отъ вдовы або от козака неоселого по полтора гроша польського ж“; загальної суми датку сторожам тут не подано.

Чимдалі, тим більшу звертала увагу адміністрація замкова на організацію сторожі. В деяких важливіших місцях ставила замкова адміністрація своїх драбів, доручаючи їм охороняти певні небезпечні пункти. Так, ми бачили, бувало в Києві, де замкові брами охороняли поруч із найманою міщанською сторожею і драби „установичъне по 10 чоловіковъ в день у броне стоячи“. Таке сполучення різних груп сторожі могло подавати думку про дальше об'єднання всієї взагалі сторожі в руках самої адміністрації, без участі інших. Збільшувався догляд з боку адміністрації і за тими найманими, що приходили чергою на замкову сторожу, збільшувалося в зв'язку з цим доглядом та перевіркою виконання обов'язків і той поклін, що брала собі за це замкова адміністрація: пригадаємо таку скаргу луцької людности, староста вимагав з села більше сторожів і більше з них ішло тепер поклону, бо з кожного з побільшеного числа сторожів брали ту ж суму поклону, група сторожів давала взагалі тепер більшу суму на адміністрацію.

Дальший крок в об'єднанні справи цілої сторожі в руках адміністрації, це зміна практики найму, коли наймали сторожів різні групи людности і ви-

плачували сторожам зібрані гроші на утримання. Адміністрація вимагає, щоб їй передано було тепер цю справу і сама береться наймати відповідну кількість сторожів. Так утворюється нова практика, людність збирає між собою „сторожівщину“, певний збір грошовий на утримання сторожів, передає зібрані гроші адміністрації і та вже сама піклується про сторожу в цім місці. Київські міщани держали сторожу „оть поля на валу у воротъ Золотыхъ“, це була попередня практика; її змінено і тепер вже „дають мешчане сторожовщини тое воеводе на годъ по 15 копъ грошей“. Даючи таку сторожовщину, місцева людність вже звільняється від турбот щодо утримання сторожі, яка тепер знаходиться під доглядом та контролем адміністрації.

Бувало в деяких замках, що адміністрація приймала на себе цілком утримання сторожів. Це бувало наслідком упертої боротьби за певні джерела прибутків, кому ці джерела мати, як користатися з цих прибутків,—треба було за те взяти на себе і певні видатки на загальні потреби. Питання про такі джерела прибутків викликало багато уваги. Отримати певні джерела прибутків, хоч і виконувати за це певні обов'язки і робити певні виплати на загальні потреби, це могло давати кінець-кінцем певні вигоди і через те коло цього обговорення купчились теж певні уважні обрахунки. Найбільш уваги викликала справа корчом, кому саме їх держати і що за те виплачувати до скарбу на загальні потреби або які обов'язки виконувати. Таким чином держання корчом і зв'язували, між иншим, з виконанням обов'язку утримання сторожі в замку. Хто висловлював бажання взяти на себе держання корчом, той обчислював, скільки коштуватиме утримання сторожі і оскільки це кінець-кінцем може бути вигідно. У Житомирі прийняв на себе утримання 3 кликунів староста на прибутки з корчми „try kory hroszej z koczmy“. У Луцькому староста повинен давати на сторожу з своїх прибутків з господарських дворів, жита та соли. Але того — додає ревізія — староста тепер їм не видав, а вони теж не кличуть. Тому датку — додає далі — рік буває на святого Петра, а ще їм нічого не дано. Людність уважно стежила за справами сторожі, за своєчасним виконанням умови і всяка зміна викликала зауваження.

Стару практику охороняють від усяких змін, протестуючи проти усяких новин. Так новина, що староста Луцький примушує „воротну“ сторожу вночі кликати на замку, що робили звичайно кликуни, а для „воротной“ сторожі це новина, проти якої вони рішуче протестують, охороняючи стару практику.

Коли розрізняли Луцькі люди так рішуче функції сторожі та кликунів, так само розрізняли і місце сторожі. Житомирські міщани протестували, що їх примушували стерегти на свирні, чого вони здавна не стерегли. Скаргу подано до господарського уряду і господар наказав старості не вимагати такої новини від міщан, коли вони раніш того не стерегли, не робили того.

Обговорення теж викликали і інші деталі виконання сторожі. Можна було спинятися над тим, оскільки доцільна сторожа на певнім призначенім місці, чи може вона тут принести достатню користь. Такі якраз міркування висловлено з приводу сторожі польної, на полі в двадцяти милях від замку Житомирського. „Повелили теж земляне и мешчане тамошніе, иж сторожи не велми

Надіслав і підписав цього опису старобільський повітовий маршалок дворянства Петро Савельев 23.ІІІ 1838 року.

Опис цей являє собою, поперше, зразок колишньої статистично-економічної роботи, подруге — джерело цінних для певної території й часу відомостей.

СТАТИСТИЧЕСКОЕ ОБОЗРѢНІЕ СТАРОБѢЛЬСКАГО УѢЗДА ХАРЬКОВСКОЙ ГУБЕРНІИ.

1. Математическое положеніе.

Харьковской губерніи Старобѣльскій уѣздъ принадлежитъ къ Южной полосѣ Россійскаго Государства и лежитъ мѣжду 56 и 58° сѣверной широты и между 49 и 50° восточной долготы.

2. Границы и пространство.

Онъ граничитъ къ востоку съ землею Войска Донскаго, къ западу съ уѣздами: Купянскимъ, Изюмскимъ Харьковской губерніи и Бахмутскимъ Екатеринославской губерніи, къ сѣверу Волюйскимъ, Острогожскимъ и Богучарскимъ Воронежской губерніи, къ югу съ Землей Войска Донскаго и Славеносербскимъ уѣздомъ Екатеринославской губерніи. Длина Старобѣльскаго уѣзда, имѣющаго неправильную круглую фигуру, съ военнымъ поселеніемъ 1, 2, 3 и 4 Кавалерійскаго округа Украинскаго Военнаго поселенія, простирается отъ Сѣвера къ Югу отъ 70 до 133 и ширина отъ востока къ западу составляетъ отъ 68 до 92 верстѣ и заключаетъ въ себѣ до 9.891 квадратныхъ верстѣ, а безъ военнаго поселенія до 9.322 квадратныхъ верстѣ. Пространство всей вообще земли въ уѣздѣ съ городомъ:

удобной	883.210	десятин	2315	кв. саж.
неудобной	118.603	"	697	" "
лѣса	26.849	"	442	" "
Всего	1.028.663	"	1.054	" "

Изъ того числа поступило въ составъ 2,3 и 4 кавалерійскихъ округовъ Украинскаго Военнаго Поселенія:

а) Казенной земли:

Удобной	230.450	десят.	918	кв. саж.
Неудобной	26.811	"	561	" "
Лѣса	5.465	"	1.643	" "
Всего	262.727	"	722	" "

б) приобретеннаго покупкою отъ помѣщиковъ въ пользу вышеозначенныхъ округовъ:

удобной	3.169	десят.	1 053	кв. саж.
неудобной	180	"	1.830	" "
лѣса	78	"	1.805	" "
Всего	3.428	"	2.288	" "
Итого	266.156	"	610	" "

Собственно подъ городомъ земли 76 десятин 2280 квадратныхъ саженьъ выгонной же земли:

удобной	2.468 дес.	670 кв. саж.
неудобной	94 "	468 " "

Лѣсовъ и другихъ угодій не имѣется.

Въ дачѣ города Старобѣльска владѣнія казенныхъ поселянъ земли:

удобной	10.469 дес.	532 кв. саж.
неудобной	1.410 "	1.200 " "
лѣса	90 "	— " "
Всего	11.969 "	1.732 " "

3. Города Старобѣльскъ и заштатный Бѣловодскъ.

Городъ Старобѣльскъ расположенъ по теченію рѣки Аидари по лѣвой сторонѣ. Географическая онаго широта 48° 15', восточная долгота 56° 56'. Расстояніе жъ отъ губернскаго города Харькова, почтовымъ трактомъ на Изюмъ, Купянскъ и Чугуевъ 264 версты, а прямою транспортною дорогою 210 верст. Отъ Старобѣльска заштатный городъ Бѣловодскъ въ 50 верстахъ, въ коемъ жителей по состояніямъ душъ.

	Муж.	Женщ.
Дворянъ	1	3
Чиновниковъ	6	10
Духовенства	45	54
Купцовъ	23	15
Мѣщанъ	148	128
Конно-заводскихъ крестьянъ . .	2.786	2.756
Оставныхъ солдатъ	13	11
Вышедшихъ въ безерочн. отпуск .	17	13
Всего	3.039	2.990

Гербъ города Старобѣльска, въ золотомъ полѣ конь, означающій что сей уѣздъ изобилуетъ конными заводами. Онъ (Старобѣльскъ) в 1797 году при возвращеніи изъ Воронежской въ Слободско-Украинскую, что нынѣ Харьковская губернія, учрежденъ уѣзднымъ городомъ изъ слободы бывшей Бѣловодской волости, называемой Старой Бѣлой, которая до 1779 года принадлежала Слободско-Украинской губерніи, а по послѣднему разграничиванію, въ 1802 году, поступилъ изъ Слободско-Украинской въ Воронежскую губернію, а изъ сей вторично въ Слободско-Украинскую въ 1824 году. До 1813 года онъ имѣлъ видъ совсѣмъ нерегулярный, а тѣ того времени по высочайше подтвержденному плану началъ строится регулярно.

Средняя онаго часть составляетъ городъ, которой отдѣляется особо отъ пригородскихъ его слободъ: съ восточной слободы Песчаной, а южной Заречанской. Городъ сосредоточенъ и соблюдено удобства для всѣхъ сношеній жителей уѣзда. Старобѣльскъ имѣетъ мѣстоположеніе ровное, съ восточной и юговосточной стороны большія пѣски, съ западной и югозападной—рѣка Айдарь, над кою по теченію ея съ правой стороны крутая и высокая гора,

называемая Пристань, на ней растут небольшие кустарники деревъ а съ лѣвой стороны большая равнина, простирающаяся въ длину до 2-х верстъ, а въ ширину отъ 200 до 450 сажень, занимаемая казенными жителями подъ хлѣбопашество, До 1834 года равнина сія предоставляла всѣ выгоды и удобства скотскимъ ярмаркамъ, а съ того времени торговля сія, по неудобству помѣщатся въ городъ, значительно уменьшилась. Вода, какъ въ рѣкѣ такъ и въ колодезяхъ, хорошая и здоровая. Остатковъ древностей и никакихъ памятниковъ не имѣется. Планъ города высочайше утвержденъ въ 1813 году и поэтому строенія города занимаютъ пространство по длинѣ на двѣ, а ширинѣ на полторы версты и раздѣленъ на кварталовъ. Въ городѣ одна площадь занимающая пространство 4 десятины 1200 сажень, которая приведена въ порядок. Каменный соборъ одинъ о трехъ престолахъ выстроенъ въ 1794 году усердіемъ жителей. Домовъ обывательскихъ: каменныхъ 4, деревянныхъ 266. Казенные зданія каменные: присудственные мѣста и тюремный замокъ съ принадлежащими службами, оконченные только въ чернѣ, деревянный винный подвалъ для казенного вина, деревянная денежная кладовая. Общественныхъ городскихъ деревянныхъ домовъ три, изъ коихъ въ одномъ градская полиція, въ другомъ аристанты, а третій по вѣткости ничемъ не занятъ. Гаубвахта, уѣздное училище, — Нынѣ присудственные мѣста помѣщаются, какъ то: уѣздный и земскій суды, казначейство и почтовая контора и больница въ частныхъ домахъ по найму. Приходское училище открыто 1816 года маія 14 дня съ дозволенія высшаго училищного начальства попеченіемъ умершаго почетного смотрителя коллежского совѣтника и кавалера Ивана Никитича Черенкова, помѣщается в домъ принадлежащемъ уѣздному училищу. Учитель одинъ, на содержаніе коего отпускается изъ городскихъ доходовъ въ годъ по 240 ру. 23 ко. Нынѣ же по ходатайству училищного начальства предположено ему такового 500 ру. Уѣздное училище открыто съ 1817, а преобразовано, по уставу учебныхъ заведеній 1828 года декабря 8 дня высочайше утвержденнымъ, прошлаго 1834 года, помѣщается въ собственномъ домѣ, выстроенномъ при помощи пожертвованныхъ денегъ старобільскимъ дворянствомъ. Учениковъ приходящихъ въ сія завѣденія бываетъ отъ 60 до 80 человекъ, въ числѣ коихъ дѣтей дворянъ 15, оберъ офицерскихъ 17, канцелярскихъ служителей 3, лѣкарскихъ учениковъ дѣтей 2, купеческихъ 14, мѣщанскихъ 15, казенныхъ поселянъ 2 и помѣщечьихъ людей 23. Капитальной суммы училища, обращающейся въ приращеніи процентовъ, неимѣется, кромѣ при училищѣ экономической суммы 2.216 р. 85 ко.

Въ Старобільскѣ находится лавокъ: деревянныхъ выстроенныхъ по плану 17, не по плану выстроенныхъ 2, въ домахъ каменныхъ 2. Въ сихъ лавкахъ содержится для продажа товари красные, москательные, ренское и донское вино, хрустальная, фарфоровая и каменная посуда, юфта, желѣзо-чугунныя издѣлія, смола, деготь, соль, деревянная посуда и прочіе вѣщи нужныя поселянамъ.

Гостинницъ двѣ, ренсковыхъ погребовъ 5, питейныхъ домовъ три, — штофная лавочка одна, ведерная одна.

Фабрикъ и заводовъ нѣтъ, кромѣ двухъ салтопень и одной пивоварни, послѣдняя принадлежитъ откупу; мельницъ въ городѣ Старобѣльскѣ: водяныхъ — 1, ветряныхъ — 37.

Разныхъ ремесленниковъ находится: столяровъ два, сапожниковъ три, портныхъ пять, мѣдникъ одинъ, живописецъ одинъ, кровельщикъ одинъ, стекольщиковъ два, кузнецовъ сѣмь, въ числѣ коихъ мастеровыхъ 11 человекъ: мѣщанъ, казенныхъ поселянъ и помѣщичьихъ крестьянъ.

Въ городѣ Старобѣльскѣ жителей душъ:

	Муж.	Женщ.
Дворянъ	30	15
Оберъ офицеровъ . . .	111	49
Духовенства	13	7
Купцовъ	90	18
Мѣщанъ	235	113
Казенныхъ поселян . . .	219	315
Дворовыхъ людей	97	73
Всего	595	590

Сверхъ того инвалидной команды, составляющей внутреннюю стражу, оберъ офицеровъ — 2, унтеръ офицеровъ — 5, барабанщикъ — 1, рядовыхъ — 163 отставныхъ солдатъ — 36, а всего — 207.

Городъ получаетъ доходы изъ выгонной земли до 4 тис. руб. Кромѣ сего составляется съ питейного откупа, съ ярмарокъ, съ вѣсовъ и мѣр, съ трактировъ, съ купеческихъ капиталовъ и прочихъ предмѣтовъ закономъ дозволенныхъ, а всѣхъ собирается доходовъ до шести тысячъ рублей. Вся сія сумма употребляется на предмѣты возложенныя содержаніемъ на городъ.

Ярмарокъ въ городѣ бываетъ въ годъ четыре именно: 1 генваря, 1 маія, 29 іюня и 1 октября, изъ коихъ на ярмарки 1 маія и 1 октября съѣзжаются купцы съ красными и другими товарами изъ Москвы, Тулы, Харькова, Воронежа, Острогожска, Валукъ, Изюма, Купянска, съ Донскихъ и другихъ мѣстъ. На сихъ ярмаркахъ продаются въ изобилии: рогатого скота, овецъ и пригодныхъ съ донскихъ мѣстъ табунами лошадей, а приводимые изъ военноконскихъ заводовъ лошади продаются съ Аукціонного торгу. Прочіе же двѣ ярмарки 1 генваря и 29 іюня есть стеченіе простого народа, который покупаетъ нужныя вещи въ ихъ быту.

Базары сверхъ праздничныхъ и воскресныхъ дней бываютъ два раза въ недѣлю, именно по вторникамъ и пятницамъ, обыкновенные же базары — ежедневно.

Купеческихъ капиталовъ 22, число ихъ изменяется ежегодно отъ разныхъ причинъ.

Купечество производитъ торговлю, сверхъ выше поименованныхъ товаровъ и скота, саломъ, хлѣбомъ, юфтою и желѣзомъ, а мѣщанъ занимаютъ разнымъ промысломъ по торговлѣ и небольшимъ хлѣбопашествомъ на наемной землѣ.

Капиталь купцовъ и мѣщанъ обращающійся въ торговлѣ простирается болѣе 200 тис. рублей.

Рогатый скоть и овцы покупаются сдѣшняго уѣзда у поселянъ и помѣщиковъ и именно:

Рогатого скота въ годъ голов до	2.000
Овецъ до	25.000
Лошадей до	1.000
Хлѣба: пшеницы четвертей до	15.000
Овса до	7.000
Ржи до	4.000

Прочая продажа въ городѣ незначительна.

4. Экономика уѣзда.

Въ Старобѣльскомъ уѣздѣ: мельницъ водяныхъ 173, ветряныхъ 1.937, винокурень, пивоварень не имѣется, заводов селитренныхъ, кожевенныхъ — не имѣется, салотопленныхъ 4, кирпичныхъ 3, гончарныхъ — не имѣется, а выдѣлываютъ въ заштатномъ городѣ Бѣловодскѣ и селеніяхъ той волости въ домахъ изъ простой глины горшки, кафли и прочую глиняную посуду.

Въ Старобѣльскомъ уѣздѣ: рогатого скота штукъ 97.520, овецъ — 151.070, лошадей 18.026.

Овчарные заводы въ помѣщиковъ:

1. Поручицы Александры Моисеевни Тевяшовой.
2. Маіора Максима Павловича Подколупина.
3. Надворного совѣтника Гавріила Гаврильевича Сухонова.
4. 5 класса Кирилъ Андрѣевича Штенгера.
5. Наслѣдниковъ умершего полковника Алексѣя Николаевича Дьякова.
6. Подполковницы Авдотьи Васильевны Глухой.
7. Поручика Василія Васильевича Бѣлоторова.
8. Ротмистра Андрея Александровича Тевяшева.
9. Маіора Петра Данильевича Савельева.
10. Коллежскаго Ассесора Семена Ивановича Федорова.
11. Поручика Павла Александровича Тевяшова.
12. Штабсъ капитана Ивана Федоровича Маяцкаго.
13. Прапорщицы Ксеніи Ивановны Романовской.
14. Поручика Афрокина Антоновича Антонова.
15. Поручика Николая Петровича Савельева.

Примѣчательныхъ селеній в Старобѣльскомъ уѣздѣ не имѣется.

5. Главные тракты.

Главный почтовый трактъ пролегаитъ: одинъ Харьковскій, на протяженіе 45 верстъ, на сихъ путяхъ содержится лошадей въ городѣ Старобѣльскѣ 12 и въ уѣздѣ въ слободѣ Мосткахъ, растояніемъ отъ города в 28 верстахъ, 12.

На сей дорогѣ имѣется четырѣ моста, устроенныя на счетъ земскихъ повинностей и несколько номеровъ гатей.

Город Старобѣльскъ, находяся от почтоваго и большаго тракта на губернскіе и уѣздные города въ сторонѣ, лишень выгодъ, какъ къ скорому и безъостановочному сношенію посредствомъ почтовой пересылкѣ, так и прочихъ средствъ способствовавшихъ к выгодамъ городовъ на большихъ трактахъ находящихся. Въ почтовой конторѣ приѣмъ писемъ простыхъ и со вложеніемъ во всѣ мѣста назначень одинъ разъ въ недѣлю по четвергамъ.

ДІЯЛЬНІСТЬ ІСТОРИЧНО-ГЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ

за 1928—1929 рр. (червень—травень).

Комісія Історично-Географічна провадила свою працю в другій половині 1928 р. та в першій половині 1929 р. в таких напрямках роботи.

Вибирання на картки матеріалів історично-географічного змісту захоплювало як друковані, так і недруковані джерела архівні. Праця поширилась через притягання маловивчених недрукованих матеріалів, між якими деякі були і без сталої нумерації та без зазначення змісту справ. Отже поруч з тим доводилося і визначати нумерацію книг та справ, зазначати зміст справ.

Складання статтів словникового (стислового) типу. В деяких випадках складання таких статтів ставило окремі питання щодо окремих моментів намічених тем. Виникала потреба спинитись над вивченням хронологічних та топографічних питань і це давало привід детальніш переглянути поставлені питання, обговорити їх у рефератах (у Комісії) та окремих замітках. В праці над словниковими статтями брали участь Баранович Ол. Ів., Грушевський Ол., Ткаченко М. М., Шамрай С. В. та інші.²⁾

Оброблення в монографічній формі окремих питань передовсім ставило питання історії залюднення певного району, переходу людности, осідання на нових місцях, далі вивсняло умови праці в нових обставинах, промислів, торгівлі. Звичайно використовували нові архівні матеріали, втягали їх до сфери наукового оброблення. Про хід розроблення намічених тем повідомляли на засіданнях Комісії, зачитували підготовлені статті в Історично-Економічній Підсекції і потім обговорювали деталі рефератів та пові-

¹⁾ Під керуванням Грушевського Ол. С., в складі співробітників штатних: Баранович Ол. Ів., Ткаченко М. М., Шамрай Г. С. та співробітників нештатних і членів: Глушко С. В., Грушевська Ол. Ол., Жданова Н. М., Карачківський М. Ф., Лорченко О. М., Шамрай С. В., Юркевич В. Д. та інші.

²⁾ На черзі оброблення територій: Шепетівщини, Остерщини, Городнящини.

домлень. У цій праці брали участь Баранович Ол. Ів., Грушевський Ол., Грушевська Ол. Ол., Карачківський М. Ф., Тищенко М. Ф., Шамрай Г. С. та інші.

Зв'язані з цією працею архівні студії в Київських архівних збірках виясняли склад збірок, які ще не мали докладних описів, виясняли матеріяли найцікавіші задля дослідників історії заселення, намічали що варто подати чи то вповні чи то в витягах із складу цих архівних матеріялів.

Так само і далі багато уваги надавали вивченню складу Рум'янцівського опису, як самого тексту так і додатків (документів) до опису, і це вивчення складу теж намічало теми дальшого вияснення та студіювання.

Працю в архівах провадили Баранович Ол. Ів., Грушевський Ол., Карачківський М. Ф., Шамрай С. В. та інші¹⁾.

Про хід праці в зазначених напрямках члени, співробітники та кореспонденти Комісії подавали повідомлення, зачитували свої замітки про архівні розшуки, про нові матеріяли та можливість їх оброблення, про наукові подорожі та їх здобутки, про плани задуманих праць та викінчені статті: заслухано це на засіданнях Комісії та Історично-Економічної Підсекції²⁾.

Реферати:

Грушевський Ол. До переходів на Чернігівщині XVIII в.

Баранович Ол. З магнатського господарства на Півд. Волині XVIII в.

Шамрай Серг. Крилівщина XVIII в.

Карачківський М. Подільські цехові статuti XVIII в.

Бойко Ів. Козаки Баришівської сотні.

Шамрай Серг. В старім Василькові.

Кравців Д. Московські залоги на Запорозжі.

Грушевська Ол. Ол. З історії сіл Півн. Гетьманщини.

Шамрай Г. С. З економічного минулого Прилуччини.

Грушевський Ол. Міщанські підрахунки в ревізіях XVI в.

¹⁾ Підготовлені на 1930 р. вже V і VI томи та 2 монографії.

²⁾ Цей том „Збірника“ виходить в зменшенім обсягу і не вповні містить намічений склад статтів.

Шамрай Серг. Васильків: людність, заняття.

Донець Л. Печерські монастирські виноградні сади

Тищенко М. Шовківництво на Київщині в XIX в.

Грушевський Ол. Старшинське млинове господарство
XVIII в.

Нечипоренко Пр. До практики консистенцій XVIII

Тищенко М. З історії торгових стосунків з Кримом

Виноградський Ю. З економічного життя Сосницького повіту
XIX вв.

Новицький В. З сіл колишньої Білоуської сотні.

15/III 1930 р.

З М І С Т

	Стор.
... й Ол. До історії сторожі в замках XVI в.	1—7
... е рг. Містечко Трипілля на Київщині	9—28
... нко П р. Історично-економічне значіння р. Союму	29—36
... их. Форпости, митниці та карантини і зовнішня торгівля України в XVIII в.	37—107
... ський Ю р. До історії колонізації Середньої Чернігівщини II—IV	109—143
... С. Ядлівка на Переяславщині у XVIII в.	145—159
... вський Мих. Матеріали до історії міст на Поділлі наприкінці XVIII в.	161—188
... нико в Г. Як виникло місто Никопіль	189—212
... й Дм. Опис Старобільського повіту зроблений р. 1838	213—220
... ь Історично-Географічної Комісії за 1928—29 рр. (червень—травень)	221—223

Ціна 3 крб.

8012